
INTELLEKTUÁLIS PARABOLÁK

Varga Zoltán: *Eláll az eső*. Forum, Újvidék, 1971.

Ez a novellás kötet olyan könyv, melyet nem szabad a szakmai tolvajnyelv formuláival a többi közé keverni. Ezt olvasni kell. Elmondom tehát, mi az, ami engemet különösen megragadott benne.

Elsősorban a *Nátán* című novella. Ahogy olvasni kezdtem, nyomban észrevettem, hogy a hatalom és az erkölcs konfliktusáról szól ez is, mint annyi más írás az elmúlt évtized során. Erről szólt Illyés Gyula *Kegyence*, Sánta Ferenc több műve, Jancsó Miklós néhány filmje, s nagy szerep jut e problematikának Déry Tibor regényeiben is. Csak a legjelentősebb példákat említettem (egy teljesebb fölsorolásnak nehéz volna a végére érni!), s azokat, amelyek jellegükre nézve is a *Nátán* előzményeinek tekinthetők. A *Nátán* ugyanis a modern parabolának azt a típusát képviseli, amelyben az időszzerű gondolati képlet a történelmi, mitológiai anyagban ölt formát, a képletszerűségnél léletszerűbben, de a hagyományos történelmi regény korhűségénél szabadabban, nagyvonalúbban. Értethető tehát, hogy amikor ezt a rokonságot, a *Nátán* és előzményei között, fölismertem, kétség támadt bennem: mit mondhat ebben a témában Varga Zoltán Illyés, Sánta, Déry után?

Újat és fontosat azért mondhatott, mert nem az említett művekre, hanem a maga világára figyelt. Így jutott meglepő nyereségekhez. A hatalom és erkölcs konfliktusát ábrázoló alkotások túlnyomó többsége, az említettek is, de Camus *Caligulája* is, a hatalmat korlátlanak és elvetemültnek ábrázolja, az erkölcs képviselőit pedig hatalom nélkül való kiszolgáltatott, nemes és tiszta embereknek. Ez a polaritás nemigen kedvez a dráma kifejlődésének. A pozitív pólus tehetetlenségéből erednek például Illyés *Kegyencének* gyöngeségei is, s ez az oka annak is, hogy a nagy tehetségű Jancsó Miklós filmjeit az emberek letaglózásának gépies

folyamatai úgy megterhelik. Hogy az erkölcs és az emberség képviselői mégis ilyen védtelenek és kiszolgáltatottak az említett művekben, annak bizonyára mélyebb oka lehet.

Varga Zoltán azzal okozza az első meglepetést, hogy az ő parabolisztikus elbeszélésében a hatalom és az erkölcs képviselőiben egyenrangú felek lépnek föl, sőt a hatalmat képviselő Dávid király még rokonszenvesebb is, mint Nátán, aki az isten, vagyis a törvények szószólója: „az isten szája”.

E fölállítás jóvoltából aztán lélegzetállító színjáték bontakozik ki. Színjáték, mely az emberismeret, költőismeret, hatalomismeret annyi pszichológiai és történelmi tudással fedezett fölismerését prezentálja, amennyit csak a legszerencsésebb szépiroi konstrukciók bírnak el. Nehéz volna eldönteni, hogy a jellemekre vagy a történetre figyeljünk jobban, annyi egymást tápláló kölcsönösséggel fejlenek.

Az ember ámul: mennyire mai s mégis, történelmi mivoltában is mennyire hiteles itt minden. Például Nátán, a próféta. Semmi köze a mennydörgés fenségével nyilatkozó sugaras szentekhez. Ideges, rafinált, szorongásos és púpos vátesz ő, akár egy modern költő, aki talán prófétává is csak azért lett, hogy nyomorék voltát kompenzálja.

De ez az indíték épp csak föl villan. A lényeg az, hogy Nátán nem a gonoszság III. Richard-i szenvedélye, hanem az erkölcs, a törvény szolgálata révén emeli ki önmagát a nyomorékság szintjéről. Lételeme a prófétálás, a figyelem, mely övezi, s ebben nemcsak hiúsága elégül ki (az is!), hanem élete is értelmet kap. S mert ez az egyetlen értelme: a szolgálat, sokkal konzekvensőbb is, mint a király, akit a világ is jutalmaz: uralkodás, művészet, szerelem. Ebből támad a konfliktus is: egy vallásos jellegű szolgálat s egy világi jellegű szolgálat szinte törvényszerű ellentétéből. Dávid ugyanis elszerezi egyik alattvalója, Uriás asszonyát, s mikor a férjet nem tudja szép szóval lemondásra bírni, elküldi a frontra, ahol a gyorsan el is esik.

Nátánt fölháborítja ez a vétség. Indulata izzó, személyes, szenvedélyes. Hogy púpossága és szentsége mennyiben részes ebben, ezt már nem részletezi az író, de erre szükség sincs. A fölháborodása fontos, a törvények, az igaz törvények őszinte védelmének szenvedélye. Kiprédikálja a királyt. Persze „modern” módon, tehát képes beszéddel. A király, aki mindenről pontosan tud, ezért hívatja.

És elkezdődik a párbaj, az egymást fürkésző, egymás szándékát kémlelő, egymást megadásra vagy engedékenységre kényszerítő párbaj. Nátán elszánt, s az asszonyt, Betsabét különösen gyűlöli. A királyra is haragszik, de fél is tőle, hiszen tudja, hogy elődje, Saul miként öldöste le a prófétákat. De nemcsak fél Dávidtól, haragja ellenére tiszteli is, hiszen rokonszenves, okos, nagy király, akinek Izrael legalább olyan becses, mint a prófétának.

Ez igen fontos motívum. Jelentősége akkor mutatkozik meg valódi arányaiban, amikor kiderül, hogy Dávid is respektálja a prófétát. Észjárásuk elüt ugyan, érzelmeik természete is. A király számára a próféta konzekvens igazságai nem mindig használhatók, — de tudja, hogy azokat neki is tisztelnie kell, mert Izrael létének végső alapjai ezek a törvények. Épp csak világibb módon, emberibb hajlékonysággal, praktikusabban, de ő is azok jegyében kíván élni. Ezért a prófétát, aki „az isten szája”, akarva-akaratlan tisztelnie kell. A konfliktus tehát egy közös erkölcsi

rend keretein belül zajlik, s végül kompromisszumhoz vezet. „Nátán elégedetten látta, hogy a király ugyanolyan mélyen hajol meg, mint ahogy ő is tette. Egyenlő felek tehát. . . Kilépve a király házából, néhány percen át hitt is ebben. A nap már lebukóban volt a város fölött.”

Így fejeződik be a történet, s abban, hogy Nátán csak „néhány percig” hitt az *egyenlőség* látszatában, könnyű észrevennünk a rezignációt, hatalom és próféta kompromisszumában a konfliktus föloldhatatlanságát. De Varga Zoltán nem merevedik bele ebbe a gondolatba, mint oly sokan mostanában. Az ő művében létrejövő kompromisszum nem gunyoros finctor, hanem felelős számvetés és nagy történelmi bölcsesség műve. Kifejeződik benne a kétféle észjárás idegensége, az egymás iránti gyanú, de az is, hogy vannak, lehetnek magasabb érdekek, melyek a teljes igazság szószólóit s a hatalmat kölcsönös belátásra kényszeríthetik. Ha a hatalom tiszteli önmaga létének erkölcsi törvényeit (egyfajta alkotmányosság ez), s ha a próféta, a művész ugyanannak a közösségnek az érdekeit, ugyanazokat a törvényeket képviseli.

Ez így persze túlságosan is iskolás igazság. S Varga Zoltán elbeszélé- sének izgalmát éppen az adja, hogy ez a megoldás nem sémaként valósul meg, hanem *eredménye* a küzdelemnek. A küzdelemnek, amelyről az utolsó lapokig nem lehet tudni, hogyan dől el. Nátán ugyanis volna olyan elszánt, hogy meghaljon, ha muszáj, s Dávid is képes lenne eltenni őt az útból, ha erre rákényszerülne. Varga úgy szövi a történetet, hogy végig a robbanás közelében haladjon. Ezért zajlik az egyazon dráma két szinten. Az egyik a látható, a másik a lélekbéli, amit sejtenek ugyan a szemben álló felek, de lépésértéke csak annak van, ami formát ölt. Néha a lélekbéli zajló indulat-ár már-már gátszakadással fenyeget, de a józanabb én hirtelen helyzetére s felelősségére döbrentü a figurát. A két sík eseményei, a belül és a kívül játszódók, miközben magyarázzák egymást, egyúttal a feszültség magas fokán tartják a történetet. A lélektani érzékenység tehát, miközben egy társadalmi, politikai érdekű konfliktus motiválását szolgálja, olyan emberközelséget teremt, amilyen a parabola-figurák vázlatosságához mértén kivételesnek mondható. S eközben a történet filozófiai, politikai vonalai sem mosódnak el. Beigazolódik, hogy az emberszemlélet realizmusa nem gátja az időszerű probléma merész visszavetítésének, sőt ez biztosítja az erők izgalmasabb, feszültebb párbaját. Ez a forrása annak is, hogy ez a parabola nem csupán jelképes értelmével operál, s nem a részletek trágár merészségeivel, mint sok úlbátor iromány, hanem minden ízében él. Ami történik, a látvány éppolyan érdekes, mint a gondolat, melyet példáz. Ez az írás olyan film lehetőségeit rejti magában, amely ország-világ előtt reprezentálhatná a jugoszláviai magyar irodalmat.

Ha egy bírálat egyetlen írásra koncentrálna, óhatatlanul devalválja a többit. Reméljük, az aránytalanságnak haszna is lesz, fölkelti az olvasó kíváncsiságát. S ha ez sikerül, az olvasó magától is észreveszi, hogy a *Nátán* nem elszigetelt mű. Igaz, hogy a vele jellegben rokon historizáló parabolák között nincs hozzá fogható. A minták, főleg Kosztolányi és Déry közelsége, nem válik javukra. (*A fejedelem lefejezése*, *A hódító szobra*) *A parancsnok* fontos mondanivalója pedig túl pőrén ölt alakot. Inkább a fantázia kitűnő érzékét, mint termékeny működését bizonyítja.

Van azonban ennek a novellás kötetnek még két másik ciklusa is, melyekben mai témákról a szó szoros értelmében vett novellák olvashatók.

S ezek között is akad néhány, mely a *Nátánnal* egyenértékű. Elsősorban a címadó *Eláll az eső* mondható ilyennek. Monológformában egy apa beszél itt. Arról, mit érez, mit gondol a kislánya temetésén. Mindenekelőtt feleségéről, akivel már nem él együtt. Olyan téma, olyan vállalkozás ez, annyi buktatót rejt, hogy száz író közül kilencven belebukna. Ahogy Varga Zoltán végigcsinálja, líraiság, figyelem, ritmusérzék és ízlés összefogásának mintája lehetne.

A *Férfiakra* is föl kell hívunk a figyelmet. Egyrészt mert a gyermekfigurákban rejlő nagy művészi lehetőségeket s Vargának e lehetőségek iránti kitűnő érzékét tanúsítja, s azért is, mert egyúttal más oldalról, más közegben példázza az író megkapó eredetiségét. Arról szól, hogy egy gyerekfalka kipróbálja a pisztollyal való macskagyilkolás passzióját. Ebből — a gyerekek szadizmusra való hajlamát bizonygató művekből — is éppen elegendő van. Az egyik kislány azonban tiltakozik. Szégyelli ugyan a gyöngeségét, de irtózik. Kiközösítik. S itt jön a meglepetés. Az élmény irtózata megfekszi a gyerek kedvét. Szülei otthon vallatják, mi a baja. Nem árulja el. Fenyegetésre sem, verésre sem. Így válik, így nemesedik a történet a szadizmust hangsúlyozó példázatból egy olyan érzékenység jellemrajzává, amely egyben az emberhez méltó bátorság, keménység, hősiesség záloga is. Talán mondanunk sem kell, hogy ez is a differenciált emberlátás, az egyéni jellemek iránti fogékonyság eredménye.

A felnőtt ember problémáinak ez a megejtően hiteles ráhangolása a gyermekalakokra, az áthelyezkedő képesség az első ciklus más darabjaiban is szembeötlő. Annak jele ez, hogy Varga Zoltán epikus módszere jóval hajlékonyabb, képzelete sokkal találékonyabb, mint ifjabb prózaíróinké általában. Nem azért folyamodik egy gyerek vagy kamasz látásához, hogy megkímélje magát az árnyalatok, a gondolatok ábrázolásának nehézségeitől, hanem azért, hogy művének klímája, érzelmi hangoltsága is a mondanivaló természetét tükrözhesse. Paraboláinak intellektualizmusa s gyermektörténeteinek üde ösztönössége tehát írói világképének szélességét jelzi. Ő az az író, akitől joggal várhatunk sokat, s aki ezt a reményt élvezetes olvasmányokkal tudja ébren tartani.

DÉR Zoltán